

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

2021-14(1)- E-ISSN-2148-9289

**GÖZÜBÜYÜKZÂDE İBRÂHİM EFENDİ VE MECMUATÜ'R-
RESÂİL'İNDEKİ ARAP DİLİNE DAİR RİSALELERİNİN İNCELENMESİ**

Gozubuyuk-zâde İbrâhîm Efendi and His Works About Arabic Language in Mecmu'a
al-rasâil

ŞEMSETTİN UÇKAN

Araştırma Görevlisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı ABD
Research Assistant, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language
and Rhetoric

semsettin.uçkan@erzincan.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1018-2410

BAHATTİN ABAK

Araştırma Görevlisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı ABD
Research Assistant, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language
and Rhetoric

Bahattin.abak@erzincan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5806-3480

Atıf/©: Uçkan, Ş.-Abak, B. (2021). Gözübüyükzâde İbrâhîm Efendi ve Mecmuatü'r-Resâil'indeki Arap Diline Dair Risalelerinin İncelenmesi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 14, Sayı 1, ss. 197-204

Citation/©: Uçkan, Ş.-Abak, B. (2021). Gozubuyuk-zâde İbrâhîm Efendi and His Works About Arabic Language in Mecmu'a al-rasâil, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 14, Issue 1, pp. 197-204

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma/Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *19/03/2021*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *04/06/2021*
Sayfa Numarası/Page Number: *197-204*
Doi : *10.46790/erzisosbil.899826*

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır.

GÖZÜBÜYÜKZÂDE İBRÂHİM EFENDİ VE MECMUATÜ'R-RESÂİL'İNDEKİ ARAP DİLİNE DAİR RİSALELERİNİN İNCELENMESİ

Gozubuyuk-zâde İbrâhîm Efendi and His Works About Arabic Language in Mecmû'a al-rasâil

ŞEMSEDDİN UÇKAN – BAHATTİN ABAK

Öz:

Gözübüyükzâde İbrâhîm Efendi 18-19. Yüzyılda Kayseri'de yaşamış Osmanlı âlimlerindedir. İslamî ilimleri çeşitli medrese ve âlimlerden tahsil etmiş, ömrünü talebe yetiştirerek geçirmiştir. İleri görüşlü ve ince meseleleri çözmedeki mahareti sebebiyle Gözübüyükzâde lakabı verilmiştir. Tedrîsin yanı sıra birçok alanda eser telif etmiş olan Gözübüyükzâde'nin eserleri başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere birçok kütüphanede yazma ve matbu olarak bulunmaktadır. Müellifin birçok risalesi *Mecmû'atü'r-resâil* adlı mecmuada toplanmış olup neşredilmiştir (İstanbul 1259). Mecmua içerisinde *Risâletün fî kelimetî emmâ ba'dü*, *Risâletün fî sukût hemzeti ibn beyne 'alemeyn*, *Risâle fî hakkî'l-istisnâ* gibi Arap diline dair bir çok risale mevcuttur. Çalışmada *Mecmû'atü'r-resâil'deki* Arap diline dair eserler ele alınıp, risalelerin yazılış amaçları, muhtevaları ve risalelerde kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Bu vesile ile kültürümüzün âlimlerinden birinin hayatı, eserleri ve Arap diline katkıları ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gözübüyükzâde, Arap Dili, Yazma, Mecmû'atü'r-resâil.

Abstract:

Gozubuyuk-zâde İbrâhîm Efendi is one of the Islamic scholars who lived in Kayseri in 18-19. century. He received Islamic sciences from various madrasas and scholars and spent his life by training students. He was given the nickname Gozubuyuk-zâde for his visionary and skill in solving fine issues. In addition to education, Gozubuyuk-zâde's written and printed works are available in many libraries, especially in Suleymaniye library. Many of his works are collected and published in a collection called *Mecmû'a al-rasâ'il* (Istanbul 1259). Here, the life of the author and his works on the Arabic language in *Mecmû'a al-rasâ'il* will be discussed. There are many works on Arabic language such as *Risâletun fî kelimetî emmâ ba'du*, *Risâletun fî sukût hemzeti ibn beyne 'alemeyn*, *Risâle fî hakkî'l-istisnâ*. In this study, the works of Arabic language in *Mecmû'a al-rasâ'il* will be handled and will be given information about the writing purposes, contents and sources used in the works. On this occasion, the life, works and contributions of one of the scholars of our culture to the Arabic language will be revealed.

Keywords: Gozubuyuk-zâde, Arabic Language, Manuscript, Mecmû'a al-rasâ'il.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze Arap dili ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların temel gayesi Kur'an-ı Kerim'i anlama çabası olduğu söylenebilir.

Hicrî I. yüzyıldan itibaren dil üzerinde yapılan sarf, nahiv ve belâgat ile ilgili çalışmalar iç içeyken, daha sonra her biri müstakil bir şekilde ele alınmıştır. Ele alınan bu ilimlerin bazı meseleleri ile ilgili dil âlimleri arasında ihtilaflar meydana gelmiş, âlimler bu ihtilafları şerh ve haşiye gibi eserlerde kaleme almışlardır. Söz konusu bu ilimlerin bazı ihtilaflı meselelerinin Osmanlı döneminde risaleler halinde ele alındığı vâkidir. Bu risalelerin birçoğu günümüzde hâlâ yazma eser olarak bulunmaktadır. İlim kültürümüzü yansıtan bu risalelerin tanıtımı ve ilim dünyasına aktarımı bir ihtiyaçtır.

Osmanlı devletinin son döneminde yaşamış olan Gözübüyükzâde İbrahim Efendi de kelim, tefsir, mantık, Arap dili alanlarında birçok risale yazmıştır. Bu risaleler başta Süleymaniye olmak üzere Manisa ve Çorum gibi farklı kütüphanelerde mevcuttur. Süleymaniye kütüphanesinde bulunan eserleri *Mecmû'atü'r-resâil* adlı bir koleksiyonda toplanmıştır. Bu mecmuada İslami ilimlerin farklı alanlarında 31 risale bulunmaktadır.

Müellif ve eserleri ile ilgili "Gözübüyükzade İbrahim Efendi'nin mantık görüşleri" ve "Gözübüyükzade İbrahim Efendi ve Takrîrul-İstiâre" adlarında yüksek lisans çalışmaları yapılmış ancak bu çalışmalar Gözübüyükzade'nin *Mecmû'atü'r-resâil* koleksiyonundaki Arap diline dair eserleriyle doğrudan ilişkili olmadığından bu eserler hakkında kısaca bilgi vermişlerdir.

Bu çalışmada Gözübüyükzâde Efendi'nin *Mecmû'atü'r-resâil*'deki Arap diline dair risaleleri tanıtılmıştır. Müellifin Arap dili ile ilgili ele aldığı konular amaç ve muhteva bakımından incelenmiş, yazarın bu meselelerde kullandığı kaynaklar ve tercih ettiği görüşler ortaya konulmuştur.

1. GÖZÜBÜYÜKZÂDE İBRÂHİM EFENDİ'NİN HAYATI

Nüfuz sahibi, ileri görüşlü ve ince meseleleri çözmekte mahir olması sebebiyle talebeleri tarafından kendisine Gözübüyükzâde lakabı verilen İbrahim Muhammed el-Kayserî 1747 yılında Kayseri'de doğmuştur (Nazif, 1991:57; Gözübüyük, 1996:160). Babası Kayseri'nin tanınmış âlimlerinden Mu'îd Efendizâde Mehmed Behçet Efendi'dir (Gür, 2018:160). İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Konya/Hâdim'e giderek Nakşî şeyhlerinden Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'den, onun vefatından sonra da öğrencisi Büyük Hüseyin Efendi'den aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiştir. (Kaya, 2012:53). Hâdim'deki eğitiminden sonra Kayseri'ye dönen Gözübüyükzâde, burada Gözübüyükzâde medresesini kurmuş ve Arap dili, mantık, kelâm, tefsir ve hadis gibi alanlarda ders vermeye başlamıştır. Kırk yıla aşkın müderrislik hayatında yüzlerce âlim yetiştirmiştir. Samimi ve dürüst kişiliğiyle bilinen Gözübüyükzade Kayseri halkının sevgisine mazhar olmuştur. O, müderrisliğinin yanında birçok hayır faaliyeti içerisinde de yer almıştır. Nitekim Gümrükçü Osman Paşa (ö. 1838), idaresini Gözübüyükzade'ye bırakmak üzere Kayseri'de Battal Gazi Medresesi, Şüheda kabirleri, câmi, namazgâh, su kuyusu, ziyaretçiler ve köşkü, hayrat ve imaret gibi kurumlar inşa ettirmiştir. Gözübüyükzade yedi Osmanlı Padişahını görmüş, ilmi birikimine rağmen siyasetten uzak kalmayı tercih etmiştir. II. Mahmud tarafından kendisine teklif edilen şeyhülislamlık görevini yaşlılığını ileri sürerek kabul etmemiştir (Şahan, 2009:4-5). Gözübüyükzâde, 15 Ocak 1838 tarihinde Kayseri'de hayata gözlerini yummuştur (Bağdatlı İsmail Paşa, 1951:105). Cenazesini Kayseri'deki Hacı Kılıç Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedilmiştir. Gözübüyükzâde'nin vefatından sonra Gözübüyükzâde Medresesi müderrisliğine oğlu Sâbit Efendi getirilmiştir. Ayrıca daha önce babası tarafından idare edilen hayrât işlerini de oğlu yürütmüştür (Şahan, 2009:4-5).

Kaleme aldığı eserlere bakıldığında birçok alanda teliflerinin olduğu görülmektedir. Arap dili, mantık, kelâm, tefsir vb. konulara dair Arapça ve Türkçe elli beş kadar eser yazmıştır (Zirikli, 2002:70; Kehhâle, 1957:54; Bağdatlı İsmail Paşa, 1951:105; Koçer,1983:64; Şaban, 2011:124-126).

1. GÖZÜBÜYÜKZÂDE İBRÂHİM EFENDİ'NİN MECMÛ'ATÜR-RESÂİL'DEKİ ARAP DİLİNE DAİR ESERLERİ

Gözübüyükzâde Efendi'nin Arap diline dair İsmüddîn İsfeyârî'nin (ö. 945/1538) *Şerhu risâleti'l-istî'âre* üzerine yazdığı *Takrîru'l-istî'âre*'si ve gene aynı müellife ait *el-Ferîd fi'n-nahv* adlı eseri üzerine yazdığı *şerhu'l-ferîd* adında eserleri bulunmaktadır. Ancak sözü edilen eserlerin sadece kendileri bir makale konusu olabileceğinden burada ele alınmamıştır. Burada *Mecmû'atür-resâil*'de doğrudan arap dili ile bağlantılı olan risaleler ele alınıp, incelenmiştir.

Müellifin mezkûr risaleleri *Mecmû'atü'l-kavâ'id* adıyla ilk defa basılmış (İstanbul 1259) daha sonra *Zübdetü'l-kavâ'idü'l-vaz'iyeye* adlı bir risâlesi daha ilâve edilerek *Mecmû'atü'r-resâ'il* başlığıyla ikinci defa yayımlanmıştır (İstanbul 1274). İlk otuz risâle Osman Keskioglu tarafından tercüme edilmiş, *Risâle fi hakki'l-besmele (Besmele Risâlesi)* adıyla 1977 yılında Ankara'da tekrar yayımlanmıştır. (Gözübüyük, 1996: 161). Risalelerin kütüphanelerde birçok yazması bulunmaktadır. Söz konusu risalelerin bulunduğu yerler şöyle sıralanabilir:

Mecmû'atü'r-resâ'il'in bazı matbu nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi koleksiyonu 146 ve 451, Hasib Efendi koleksiyonu 526, Osman Huldi koleksiyonu 745, Yahya Tevfik koleksiyonu 36 nolu yerlerde bulunmaktadır. Ayrıca Yazmabağışlar koleksiyonu 4140 ve 5966 arşiv numaralarında 2 adet yazma nüsha mevcuttur.

1.1. Risâletün fi Kelimeti Emmâ Ba'dü

Gözübüyükzâde Efendi bu risaleyi yazma sebebini şöyle ifade etmektedir:

“Müelliflerin eserleri başında “emmâ ba'dü” kelimesini zikretmeleri âdet olduğundan ben de bu kelimenin hakikatini mâhir kimselerden incelediğim kadarıyla -istifade eden tâliplerden dua etmeleri temennisıyla- beyan etmek istedim.” (Gözübüyükzâde, 1261a:11).

Müellif risaleyi yazmadaki amacını beyan ettikten sonra emmâ ba'dü kelimesinin anlatımına geçmekte ve konuyu şöyle özetlemektedir:

“Bir kimse önemli bir konuşmada bulunacağı zaman besmele ve hamdeleden sonra, asıl maksadına geçmeden önce emmâ ba'dü kelimesini ilave etmektedir. Buna bedi' ilminde faslu'l-hitâb denir. Faslu'l-hitâb İktidâb, tehallus ve iktidâb karîb mine'l-tehallus (sözün giriş ve başlangıç bölümü ile asıl maksadın anlatıldığı bölüm arasındaki kısmî münasebete verilen isim) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Faslu'l-hitâbın her iki tarafı arasında bir münasebet (ilgi) yoksa iktidâb, iki taraf arasında tam bir münasebet varsa tehallus, iki taraf arasında kısmî münasebet varsa iktidâb karîb mine't-tehallus denir.” (Gözübüyükzâde, 1261a:11).

Gözübüyükzâde bu tanımından sonra faslu'l-hitâbın ilk defa kim tarafından kullanıldığına değinmekte ve bu konuda beş görüş olduğunu söyleyerek bu görüşleri şöyle sıralamaktadır:

“Sonra faslu'l-hitâbı ilk defa kimin kullandığına gelince bu konuda beş görüş vardır: Birincisi Davûd Aleyhisselâmdir. İkincisi Kus b. Sâide, üçüncüsü Ka'b b. Lüeyy, dördüncüsü Ya'rub b. Kahtân ve beşincisi Sahbân b. Vâil'dir. Bu dördü Arap fusahâdandır.” (Gözübüyükzâde, 1261a:12).

Gözübüyükzâde faslu'l-hitâbın ilk defa kimler tarafından kullanıldığına dair görüşleri zikrettikten sonra “Ancak sahih olan görüş birincisidir” sözü ile kendi kanaatini ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de Sâd suresinde geçen “Biz O'na hikmeti ve fasl-ı hitâbı (Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bir tabir olup sözlü ve yazılı ifadelerde başlangıç cümlesini asıl kısımdan ayıran bir belâgat terimidir) verdik” (Kur'ân-ı Kerim, 38:20) mealindeki ayeti kerimeyi bu kanaatine delil olarak göstermektedir. Zira وَأَتَيْنَاهُ ibaresinde geçen zamirin Davûd aleyhisselâma döndüğünü söylemektedir. *Medârik* tefsiri sahibinin ve başka tefsirlerin de Şa'bi'den bir rivayetle fasl-u hitâbın emmâ ba'dü olduğunu Gözübüyükzâde risalesinde zikretmekte ve Davûd aleyhisselâmın Araplardan önce gelmiş olmasını da delil göstererek emmâ ba'dü kelimesinin ilk defa onun tarafından kullanıldığını teyit etmektedir.

Gözübüyükzâde daha sonra emmâ ba'dü kelimesini gramer açısından ele almaktadır. Emmâ'nın şart manasında olduğunu ve مَهْمَا'dan dönüşmediğini dile getirmektedir. بعد kelimesinin ise cihât-ı sitteden olduğunu ancak zaman manasında kullanıldığını ve bu konuda bazı tartışmaların olduğunu da

zikretmektedir. Daha sonra Gözübüyükzâde أما'nın cumlesinin yerine kâim olduğunu zikrettikten sonra cümlenin irabını ve أما'nın bu cümle yerine nasıl kâim olduğunu anlatarak risaleyi bitirmektedir.

Gözübüyükzâde'nin *Emmâ ba'dü* risalesini incelediğimizde Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil'i*, Zeynîzâde Hüseyin Efendi'nin (ö. 1172/1759 [?]) *Hallü esrâri'l-ahyâr 'alâ i'râbi İzhâri'l-esrâr'ı*, İsmüddîn İsfereyî'nin (ö. 945/1538) *Hâşiyetu İsmâ alâ tasdikât'ı*, Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390), *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-tenkih* haşiyeleri gibi eserlerden istifade ettiğini görmekteyiz.

1.2. Risaletün fî sukût hemzeti ibn beyne alemeyn

Dede Cöngî, *Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-İzzî fi't-taşrif li't-Teftâzânî* eserinde “*البن kelimesi tesniye, müennes ve musaggar olmayan müfret iki alem, iki lakap veya iki künye arasında bulunursa البن kelimesindeki elif ve önceki mevsuf ismin tenvinini hem yazıda hem de telaffuzda hafzedilir.*” ibaresini kullanmaktadır (Dede Cöngî, 1278:70). Ancak bazı kimseler tarafından ابن kelimesi alem-künye, alem-lakap arasında bulunduğu elifin yazıda düşmeyeceği vehmine kapılmışlardır. Gözübüyükzâde bu vehme cevap niteliğinde bu risalesini kaleme almıştır.

Gözübüyükzâde bu risalesine yukarıda belirttiğimiz gibi Dede Cöngî'nin ابن kelimesindeki elifin yazıda ve telaffuzda düşmesi ile ilgili ibaresine yer vererek başlamaktadır. Daha sonra Dede Cöngî'nin bu ibaresinden ابن kelimesinin alem-lakap ve alem-künye arasında olursa elifin yazıda düşmeyeceği vehmine kapılanlara künye ve lakabın alemden sayıldığı cevabını verdikten sonra bu görüşüne İbn Ya'îş ve Zemahşerî'nin eserlerinden delil getirmiştir. Risalenin devamında alemle ابن arasında fasıla girerse elifin yazıda düşmeyeceğini ve bununla ilgili olarak محمد راشد بن جعفر ile عمرو بن الظريف ابن عمرو örneklerini getirenlere karşı, Gözübüyükzâde الظريف kelimesinin alem olmamasından dolayı elifin düşmeyeceğini, lakin راشد kelimesinin lakap olmasından dolayı alem olarak kabul edildiğinden elifin düşeceğini ifade etmiştir. Müellif bu sözlerine yine Zemahşerî ve İbn Ya'îş'in eserlerinden kanıt sunmuştur. Gözübüyükzâde risalesini ابن kelimesinde hemzenin hangi durumlarda yazıda ve telaffuzda düşeceğini yedi maddede sıralayarak son vermiştir (Gözübüyükzâde, 1261b:31). Risalenin haşiyesi kısmında ise elifin düşmeyeceği durumları dokuz maddede sıralamıştır (Gözübüyükzâde, 1261b:29-30).

Gözübüyükzâde'nin *Risaletün fî sukût hemzeti ibn beyne alemeyn* risalesini kaleme alırken Dede Cöngî diye bilinen Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm (ö. 975/1567) *Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-İzzî fi't-taşrif li't-Teftâzânî*, Zemahşerî (ö. 538/1144) *el-Mufasssal*, İbn Ya'îş (ö. 643/1245), *Şerhu'l-Mufasssal* gibi eserlerden istifade etmiştir.

1.3. Risaletün fî tahkiki kelimeti lâ siyyemâ lugaten ve isti'mâlen

Gözübüyükzâde bu risalesini لا سيما ya dair mana, kullanım ve irab ile ilgili farklı görüşleri ortaya koymak amacıyla kaleme almıştır. Müellif risalesine لا سيما'nın üç manada kullanıldığını belirttikten sonra bu manaları sırasıyla açıklar. Öncelikle سي kelimesinin sözlükte مثل anlamına geldiğini, dolayısıyla لا سيما'nın لا مثل ما manasında olduğunu belirttikten sonra irabına geçer. لا'nın nefy-i cins, سي'nin لا'nın ismi ve ما'nın irapta zâid, mevsûl ya da mevsûf olmak üzere üç farklı halinin bulunduğunu zikreder. ما'nın zâid veya mevsûl olması durumunda سي'nin mu'reb, mevsuf olması halinde ise mebni olacağını ifade eder. لا'nın haberinin ise bütün durumlarda hafzedilmiş olduğunu, takdirinin ise موجود olduğunu belirtir.

Müellif لا سيما'nın sözlük manasını verip, irabını yaptıktan sonra isti'mali olan diğer iki manasının açıklamasına geçer. Birinci isti'mali manasının mecazî ya da örfî olduğunu ve خصوصاً anlamına geldiğini söyler. Bu manayı takdir etme durumunda ise لا سيما'nın mefulün mutlak olacağını ifade edip örneklendirir. Daha sonra ikinci isti'mali manasının لا سيما'nın istisna edatı olan لا gibi olduğunu fakat tekîdu'l-medh bimâ yüşbihu zem (yergi biçiminde övgünün pekiştirilmesi) manasında kullanıldığını örneklerle açıklar ve irabını yapar (Gözübüyükzâde, 1261c:30-31).

Gözübüyükzâde risalesinde açık bir şekilde kaynak belirtmemektedir. Ancak diğer risalelerini yazarken İbn Ya'îş'in *Şerhu'l-Mufasssal* kitabından istifade ettiğini görmüştük. İbn Ya'îş'in mezkur eserini

incelediğimizde (İbn Ya'ış, 2001:65) Gözübüyükzâde'nin bu risalesinde de İbn Ya'ış'ten istifade ettiğini söyleyebiliriz.

1.4. Mebhasun latîfun 'alâ kavlihi "felammâ kâne ilmü'l-belâğati ve ilmü tevâbi'iha fî'l-Mutavvel"

Gözübüyükzâde *Mutavvel*'de geçen " فلما كان علم البلاغة وعلم توابعها من أجل العلوم قدرا وأدقها سرا إذ به تعرف دقائق ... العربية وأسرارها ... " ibaredeki "علم توابعها" terkinin nereye atf yapıldığını tahlil etmek için bu risalesini kaleme almıştır.

Müellif risalenin başında علم البلاغة علم terkinin alemî ve izâfî iki manasının olduğunu belirtmekte, alemî manası esas alındığında meânî ve beyan ilimleri; izâfî anlamı esas alındığında ise belâğata has ilimlerin kastedildiğini zikreder. Daha sonra علم البلاغة علم terkinin alemî ve izâfî durumuna göre farklı iraplandığını beyan eder. Müellife göre علم البلاغة meânî ve beyana alem olarak kabul edilmesi durumunda علم توابعها terkihi ya alemin birinci cüzü olan علم kelimesine ya da alemin ikinci cüzü olan بلاغة kelimesine atfedilmesi gerekir. Birinci duruma göre علم توابعها terkihi kelimenin cüzüne atfedileceğinden caiz olmaz. Zira cümlenin devamındaki إذ به deki zamir bu atfa engeldir. İkinci duruma göre matuf aleyh olan علم terkihi mülâhaza edilmeden önce علم kelimesi izafe edilmiştir. Aksi takdirde علم توابعها gibi bir durum ortaya çıkacağını belirtmektedir.

Gözübüyükzâde علم البلاغة'nın izafî manası göz önüne alındığında علم توابعها terkihi sadece muzaf olan علم kelimesine atfedilir, daha sonra علم توابعها deki muzaf olan علم hazfedilip yerine muzaf ileyih olan تابع kelimesi getirilir. Ancak müellif cümlenin devamında olan إذ به deki zamirin bu duruma engel teşkil ettiğini ifade etmektedir.

Son olarak müellif علم توابعها'nın بلاغة kelimesine atfedilmesi ve matuftaki muzaf olan علم kelimesinin matuf aleyh mülâhaza edilmeden takdir edilmesi durumunda herhangi bir sorunun kalmayacağı görüşündedir (Gözübüyükzâde, 1261d:31-32).

Gözübüyükzâde bu eserin kaleme alırken, kendisinin de risalenin sonunda belirttiği üzere Teftâzânî'nin *el-Mutavval*'i, es-Siyâlkûtî (ö. 1067/1657) ve Molla Hüsrev'in mutavval haşiyeleri, eş-Şahrûdî'nin (ö. 875/1470) *Musannifek* hâşiyesi gibi kaynaklardan istifade etmiştir.

1.5. İrşâdü'n-nâsîhîn fî tefsîri ba'dî'l-âyât

Gözübüyükzâde bu risalesini "كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ" gibi ayetlerde geçen "لعل" kelimesini talebelere açıklamak için ele aldığını kaydetmektedir.

Müellif "لعل" kelimesinin tevakku' (ummak) ve intizar (beklenti) anlamında olduğunu beyan ederek şunları ifade etmektedir: "Şayet bu beklenti yararlı bir durum için ise istek, arzu; zararlı bir durum için ise korku ve merhamet dileme manalarına gelir." Gözübüyükzâde birinci duruma "لعل زيدا يكرمني"; ikinci duruma ise "لعل زيدا يهينني" örneklerini verir.

Daha sonra müellif لعل'nin teraccî manasına geldiğini, teraccînin ise Zemahşerî'ye göre vukua gelmesi malum olmayan bir şeyi irade etmek olduğunu ifade ettikten sonra, bu konudaki mezhebi ihtilaflara değinmektedir. Zemahşerî لعل kelimesini teraccî manasından soyutlayarak irade manası vermiştir. Gözübüyükzâde ise bunun Allah'ın muradının iradesinden sonra gelme anlamına geldiğini, bunun ise ehl-i sünnet görüşüne aykırı olduğunu belirtir.

Müellif risalesinin devamında İmam Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) bu konudaki görüşüne yer verir. O'na göre "لعل" harfi "كي" manasındadır. Ancak Gözübüyükzâde buradaki كي'in sebebiyet manasında olmadığını, mezkur ayette Allah'ın kullarını takvaya sevk etme durumunu bir grubu helak olmaktan korumayı ümit eden ve bunun için çalışan bir kişinin durumuna benzetmek suretiyle istiare temsiliye olduğunu ifade eder. (Gözübüyükzâde, 1261e:50)

Gözübüyükzâde risalede bazı müfessirlerin ise لعل kelimesini عليكم'deki "كم" zamirinden hâl olmasıyla yorumlandığını zikrederek, dolayısıyla bu müfessirlere göre ayetin manasının "sizler müttakilerin

yoluna girmeyi ümit eder bir halde bulunduğunuz için oruç size farz kılındı” olduğunu ifade eder. Müellif de burdaki halin takdiri olduğunu söyleyerek müfessirlerin bu görüşüne katılmaktadır.

Müellif, Ebû Su‘ûd’un لعل kelimesinde istiare tebeiiye harfiyye olduğunu, mutlak talebin mutlak recâya benzetildiği görüşünde olduğunu söyler.

Gözübüyükzâde son olarak Celâleyn tefsirindeki لعل kelimesinin aslı anlamının her ne kadar teraccî manasında olduğunu söylese de, Allah’ın kelimasında tahkik (ihtimal barındırmayan) için olduğunu belirtir (Gözübüyükzâde, 1261e:49-50).

Gözübüyükzâde, Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, Beyzâvî’nin *Envârü’t-tenzîl*’i, Şeyhzâde’nin (ö. 950/1543) *Hâşîye ‘alâ Envâri’t-tenzîl ve esrâri’t-te’vîl’*’inden istifade ederek bu risalesini yazmıştır.

1.6. Risâletün fî kavli’t-Teftâzânî ve hüve hasbî ve ni‘me’l-vekîl

Müellif bu risalesinde Teftâzânî’nin *Mutavvel*’daki وَهُوَ حَسْبِي وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ibaresinin şerhinde ele alınan نعم الوكيل cümlesinin atfı hakkındaki görüşleri tahlil etmekte ve bu konu hakkındaki farklı değerlendirmeleri irdelemektedir.

Risale ya isim cümlesi olan وهو حسبي’ye ya müfred olan حسبي’ye veyahut يحسبني anlamındaki حسبي’ye atfedilebilir cümleleri ile başlıyor. Gözübüyükzâde her üç durumda da atfin caiz olmadığını ifade ettikten sonra bunların sebebini açıklamaktadır. Buna göre birincisinin inşanın ihbarın üzerine, ikincisinin cümlelerin müfrede, üçüncüsünün ise yine inşanın ihbara atf edilmesinden dolayı caiz olmadığını ifade etmektedir.

Daha sonra birinci durumun yani نعم الوكيل in وهو حسبي’ye atfedilmesinde vâv’ın atf harfi değil de isti’naf veya i’tiraz için olabileceği veya birinci cümlelerin ihbari değil de dua manasında inşai olabileceği veya ikinci cümlelerin başında ya da sonunda mübtedanın takdir edilebileceği dolayısıyla ihbari olabileceğini ifade ederek Teftâzânî’nin ifadesinin doğru olduğunu belirtir. Birinci durum ile son olarak inşanın ihbâra mutlak olarak atfedilmesi ile ilgili haşiyelerden yararlanarak caizliğini ifade etmeye çalışır.

Müellif ikinci durumun yani cümlelerin müfrede atfedilmesi konusunda irapta mahalli olması durumunda caiz olduğunu, Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413)’nin buna cevaz verdiğini ifade eder.

Son olarak üçüncü durumun yani نعم الوكيل in يحسبني anlamındaki حسبي’ye atfedilmesi ve inşanın ihbara caiz olabileceği konusunu ele alıp tartışmaktadır (Gözübüyükzâde, 1261a:51-53).

Gözübüyükzâde, Seyyid Şerîf Cürçânî’nin (ö.816/1413) *Hâşîye ‘ale’l-Mutavvel*’inden yararlanarak bu risalesini yazmıştır.

2. SONUÇ

Osmanlı son dönem alimlerinden Gözübüyükzâde Kayseri’de kurduğu Gözübüyükzâde medresesinde yüzlerce öğrenci yetiştirmiş, farklı ilim dallarında telif ettiği birçok risâle ise günümüze ulaşmıştır. Velûd bir alim olan Gözübüyükzâde’nin eserlerine bakıldığında dönemin ilim seviyesi ve alim profilini yansıması bakımından önemli bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Risaleleri matbu ve yazma olmak üzere Süleymaniye kütüphanesinde birçok nüshası bulunmaktadır. Bunlarla ilgili îzâhât yukarıda verilmiştir. Müellifin *Memû‘atü’r-resâil*’deki Arap diline dair risaleleri incelendiğinde, telif etmedeki temel hedefi tartışmalı bazı mevzuları açıklığa kavuşturmak ve zor, yanlış anlaşılabilir meselelerin öğrenilmesini kolaylaştırmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu vesileyle hacimli kitaplar ve dağınık mevzular arasında bulunan bazı konuları müstakil bir şekilde ele alıp talebelerin istifadesine sunmuştur. Farklı ilim alanlarındaki risaleleri onun ilim sahasındaki hakimiyetini göstermektedir. Risalelerinde açık bir dil kullanmakta ve genel olarak risalelerinde önce konuyu farklı kaynaklardan delil getirerek açıklamakta daha sonra kendi tercih ettiği görüşü belirtmektedir. *Mecmû‘atü’r-resâil*’de mantık, tefsir, kelim gibi ilim dallarına dair risaleler de bulunmaktadır. İlgili araştırmacıların bu risaleleri gün yüzüne çıkarmaları ve tahlil etmeleri önemli bir hizmet olacaktır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- BAĞDATLI İSMAIL PAŞA. (1951). *Hediyetü'l-`arifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, Dâru ihyâu't-turâs, Beyrut.
- DEDE CÖNGÎ. Kemâlüddîn İ. (1278). *Hâşiye `alâ Şerhi'l-`İzzî fi't-taşrîf li't-Teftâzânî*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 2170, İstanbul.
- GÖZÜBÜYÜK, İ.N. (1996). “Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi”, 14.cilt, *DİA*, Ankara.
- GÖZÜBÜYÜKZÂDE İ. E. (1259a). *Mecmû'atü'l-kavâid*, İstanbul.
- GÖZÜBÜYÜKZÂDE, İ. E. (1259b). *Mecmû'atü'l-kavâid*, İstanbul.
- GÖZÜBÜYÜKZÂDE İ. E. (1274c). *Mecmû'atü'l-kavâid*, Necîb Efendi Matbaası, İstanbul.
- GÖZÜBÜYÜKZÂDE İ.E. (1259d). *Mecmû'atü'r-resâil*, İstanbul.
- GÖZÜBÜYÜKZÂDE İ.E. (1259e). *Mecmû'atü'r-resâil*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazmabağışlar Koleksiyonu 1439, İstanbul.
- GÜR, S. (2018). “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 ,405-477.
- İBN YA'İŞ, E. (2001). *Şerhu'l-mufassal*. 2 cilt, Dâru'l-kütübi'l-`ilmiyye, Beyrut.
- KAYA, M. (2012). “XIX ve XX. Asırda Osmanlı'da Mutasavvıf Müfessirler”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 43-77.
- KEHHÂLE, Ö. R. (2002). *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*. 15.basım,2. cilt: Mektebetü'l-müsennâ, Beyrut.
- KOÇER, M. Z. (1983). *Kayseri Uleması*. 2.basım, Özlem Kardeşler Matbaası, İstanbul.
- NAZİF, A. (1991). *Kayseriyye Meşarihi (Kayseri Meshurları)*, sad. Meserret Diriöz, Haydar Ali Diriöz, Kayseri.
- ŞABAN, İ. (2011). “19. Yy. Osmanlı Alimlerinin Belagata Dair Eserleri”. *Şarkiyat Mecmuası* 13, 119-134.
- ŞAHAN, H. (2009). *Gözübüyükzâde İbrahim Efendi'nin Mantık Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- ZİRİKLİ, E. (2002). *el-A'lâm*, 15.basım, 2.cilt, Dâru'l-İlim li'l-melâyin, Beyrut.

EXTENDED SUMMARY

Gozubuyuk-zāde Ibrāhīm Efendi, who lived between 1747 and 1838, is one of the Ottoman scholars known by the people of Kayseri. The scholar, who studied science in childhood and youth, founded the Gözübüyükzāde madrasah in Kayseri and raised hundreds of students in this madrasa.

The scholar, who saw the periods of Selim III and Mahmud II of the Ottoman sultans, stayed away from politics and refused to accept Mahmud's proposal to be Sheikh-ul-Islam by claiming his old age. In addition to raising the demand, the author also participated in charity activities. As a matter of fact, he carried out the administration of charity and charity institution given to him by Gumrukcu Osman Pasha until the end of his life.

The scholar has many works in different fields of Islam like Arabic language, logic, kalam, tafseer etc. He wrote about fifty-five works in Arabic and Turkish languages. Most of the works written by the scholar are collected in a collection called Mecmuatu'l-kavâid. Later, a few more works of the author were added and published under the name *Mecmū'a al-rasā'il*. The Scholar has many manuscripts in different libraries in Turkey especially in Suleymaniye Library.

In this study, six works of Gozubuyuk-zāde on the Arabic language in the collection of *Mecmū'a al-rasā'il* have been examined. While examining these works the author's purpose, style and the sources he used in writing were tried to be expressed. When we look at the scriptures, it will be seen that the author's language is plain, the author's purpose of writing his works on the Arabic language is to facilitate the understanding of difficult issues related to some subjects of Arabic language and put forward his preferred opinion in the works.